

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

A fővárosi roma szegény családok jövedelemszerzési és gazdálkodási sajátosságai

BALÁZS ANDRÁS¹

ABSZTRAKT

Tanulmányomban a fővárosi roma szegény családok jövedelemszerzési és gazdálkodási viszonyait kívántam feltérképezni a Magdolna-negyedben megfigyelhető háztartási stratégiák dokumentálásával. Arra voltam kíváncsi, hogy a főváros szegregátumszerű bérház és utcacsoportjaiban élők miként reagáltak a gazdasági szerkezetváltozás során beszűkülő lehetőségekre, az itt élő családok és háztartások milyen stratégiák mentén próbálnak bevételre szert tenni. Kutatásom arra is megpróbált választ adni, hogy a kirekesztettség érzésén túl létezik-e közöttük bármilyen gazdálkodási vagy életszervezési közösség.

A megélhetési formák áttekintése után a fogyasztási szerkezet sajátosságaira koncentráltam. Interjúalanyaimat hétköznapi és ünnepi kiadásai mellett a kiadáscsökkentés lehetséges eszközeiről is kérdeztem. Igyekeztem megvizsgálni, hogy a kiterjedt nagycsaládok együttműködése milyen hatást gyakorol az egyes részcsaládok hétköznapi életvitelére.

KULCSSZAVAK: *szegénység, kirekesztettség, megélhetési stratégiák, roma*

ABSTRACT

Earning and cash management characteristics of the roma communities living on the margins of society in Budapest

In this essay, I aim to explore the income and cash management characteristics of the roma communities living on the margins of society in Budapest. In my research, my main focus was the way people are living in the segregated streets of "Magdolna district" reacted to the declining opportunities after the economical system change. Another question to be answered is what strategies these families and households use to provide the sufficient amount of income, and if there is any kind of economical or 'life-management' community function between them beyond the segregation.

After reviewing the job opportunities, I concentrated on the characteristics of the consumption structure. I interviewed them about their costs of living as well as the possible ways of reducing their expenses. I also tried to examine how the cooperation of extended families effect the everyday life of the smaller parts of these families.

KEYWORDS: *poverty, social exclusion, income strategies, roma*

¹ Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és társadalompolitika doktori program, doktorandusz

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

Bevezetés

A rendszerváltás környékén Budapestre érkező roma családok számára a főváros eredetileg a kiemelkedést jelentette, ám '89 után a beköltözők társadalmi mobilitása megrekedt. A gazdasági szerkezetváltozás következtében tömegek veszítették el az addig biztosnak hitt állásaikat. Miközben az újonnan kialakult piacgazdaság által megkívánt képzettségi szint hiányában a roma közösség jelentős része kiszorult a hivatalos munka világából, hagyományos mesterségeik is piacaikat veszítették. A fővárosban felnövekvő generáció gyökértelen maradt: sem szakmai, sem helyi identitása nem alakult ki. A létbizonytalanság és a tömbrehabilitációk okán sokak gyermekkoruk kényszerű költözések története (Ladányi 2005). A családok egy részénél a vidéki rokonsággal, a korábbi szokásrendszerrel is meggyengült a kapcsolat. A fiatalok jelentős része sem megélt múlttal, sem reményteljes jövőképpel nem rendelkezik.

A kilencvenes évek második felétől kezdődően az itt élőknek nem csupán a megváltozott munkaerőpiaci környezettel, hanem a társadalmi feszültségeket egyre nyíltabban etnicizáló, a szegénységet stigmatizáló közbeszéddel is szembe kellett nézniük. A kétezres évektől fokozatosan teret nyertek azok a kezdeményezések, amelyek egy megváltozott szemléletű segélyezési és támogatási szisztéma kiépüléséhez vezettek: a szociálpolitika rendszereiben és intézményeiben megjelentek a rászorulókat megregulázását, megbüntetését célzó törekvések (Zolnay 2012).

A főváros szegregátumszerű kerületrészeiben tengődő szegénycsoportok helyzete a kasztjellegű izolálódás jellegzetességeivel írható le. A kapcsolathálózat beszűkülésével a csoportok átjárhatatlanná, a hivatalos világgal való együttműködés korlátozottá vált. A többségi társadalom elutasítása, az intézményesült diszkrimináció sajátos túlélési stratégiákhoz, megváltozott életvezetési szokások kialakulásához vezetett.

A fővárosi roma szegény családotok esetében a rokonság az egyetlen stabil társadalmi struktúra. A rokonsági hálózatok töltik be a legfőbb életszervező és normalizáló szerepet. A szabadidős és a munkajellegű tevékenységek is a rokonsági rendszerbe szorultak vissza.

Szakirodalmi áttekintés

A romák megélhetési viszonyait vizsgáló hazai szerzők két meghatározó csoportra oszthatóak. A többségi társadalomtól eltérő jövedelemszerzési stratégiák mögött a kutatók egyik része strukturális okokat sejt, míg mások a kisebbségi csoport kulturális másságából vezetik le a különbözőségeket.

Előbbiek szerint romáknak tulajdonított megélhetési formákat a gazdasági szerkezetváltozás negatív hatásai kényszerítik ki. Meglátásuk szerint a hazai cigányság hátrányos társadalmi-gazdasági pozíciója a kirekesztettség egyfajta mellékterméke. Miközben Kemény István és követői a hazai roma közösségre elsősorban, mint spe-

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

ciális szegénycsoportra tekintenek, más szerzőknél megjelenik a cigány közösségek kulturális rendszerként való értelmezése.

Az antropológiai iskola képviselői közül elsőként Michael Stewart mutat rá a gazdasági tevékenységek identitásképző szerepére (Stewart 1994). A harangosi oláh cigány közösség kultúráját a hagyományos paraszti és a roma munkafelfogás különbözőségével mutatja be. Állítása szerint a szocialista rendszer minden törekvése ellenére az oláh cigány közösségben a kereskedelem maradt az eszménykép. Bár a lókereskedelemből származó bevétel az általa vizsgált csoport esetében is csupán jövedelemkiegészítésként jelentkezik, az etnikus identitás fenntartásában fontos szerepet játszik.

Azt a kérdést, hogy a cigányság kultúrájára etnikus vagy szegény kultúraként tekinthetünk-e, Szuhay Péter a szimbolizáció vizsgálatával oldja fel (Szuhay 1999). Szuhay számos írásában utal rá, hogy a szegénység bizonyos jellemzői – részben külső kijelölés, részben belső önmeghatározás hatására – etnikus magyarázatot kapnak. Ennek megfelelően az adott szegénycsoport gazdasági kényszerei és azokhoz társuló megőrzés átváltoztatható egy tudatosnak tekintett döntéssé.

Az egyes roma közösségek megélhetési formáiban mutatkozó különbségek magyarázatát számos szerző a kisebbség-többség viszonyának történelmi alakulásában látja (Havas 1982, Szuhay 1999, Durst 2002). Havas Gábor arra hívja fel a figyelmet, hogy az adott roma csoportok megélhetési lehetőségei valamennyi korszakban az uralkodó gazdasági-társadalmi feltételekhez igazodtak. A cigányság a mindenkori nichek betöltésével igyekezett jövedelemre szert tenni.

Bár a strukturális és az antropológiai megközelítés képviselői rész kérdésekben vitában állnak, abban valamennyien egyetértenek, hogy a tartós szegénységhez való alkalmazkodás párhuzamosan gyakorolt jövedelemszerzési formákkal társul. A többféle, egymást kiegészítő jövedelemszerzési tevékenység folytatásához a közösségi létformák nélkülözhetetlenek. A rokonsági rendszerek köteleiében végzett tevékenységek az információszerzés, valamint a munka- és kockázatmegosztás szempontjából is előnyösek (Havas 1982, Hajnal 1999).

A roma közösségek megélhetési stratégiáit vizsgáló kutatások megállapították, hogy míg a tradicionális, kölcsönös segítségnyújtásra épülő szokás- és normarendszer bizonytalan gazdasági körülmények között hatékonyan működik, a biztonsági háló szerepét betöltő közösségi gazdálkodás a felhalmozás és az egyéni felemelkedés gátjává válhat (Fleck – Orsós – Virág 1999).

Messing Vera több tanulmányában (Messing – Molnár 2010, Messing – Molnár 2011) is azt a kérdést járja körül, hogy van-e kimutatható különbség a roma és nem roma szegények megélhetési stratégiái között, illetve a kapcsolati háló jellemzőinek akadnak-e felismerhető etnikus sajátosságai. Messing egy másik, a háztartások közötti támogató kapcsolatok működését vizsgáló kutatásában (Messing 2006) arra a következtetésre jut, hogy a roma szegények számottevően kapcsolatszegényebbek,

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

mint a hasonló körülmények között élő nem romák. Ugyanitt rámutat azonban arra a tényre is, hogy a roma háztartások közötti támogató kapcsolatok léte erősen függ az adott csoport regionális elhelyezkedéstől, a településen élő romák identitásától, történeti háttérétől.

Bár a társadalmi kirekesztettség és a nagyvárosi szegregátum-jelenségek kutatása jelentős nemzetközi szakirodalommal rendelkezik, hazánk sajátos településszerkezete miatt a szegénység és kirekesztettség vizsgálata elsősorban a kistelepülésekre fókuszál. Miközben a kétezres évek közepére a magyarországi kutatók már a gettósodás regionális folyamatairól, a szegregálódtó térségek kialakulásának új mintáiról számolnak be (Ladányi – Szelényi 2004, Virág 2010), a fővárosban csupán mikroszegregátumokkal találkozhatunk. Budapesten – részben történelmi okokból, részben a fővárosi városrehabilitációs programok sajátosságai miatt – a nyomor kiterjedt, területileg egybefüggő, homogén etnikai összetételű szegregátumok helyett szegregátumszerű kerületrészekben, utcacsoportokban, bérházcsoportokban koncentrálódik (Ladányi 2005).

Ennek ellenére a budapesti roma szegény háztartások működési sajátosságainak részletes leírásával csupán néhány szociográfiai jellegű munkában (Ambrus 2000, Kecskés 2005, Tábori 2009) találkozhatunk. Bár Ambrus Péter *A Dzsumbuj* című műve az Illatos út – Gubacsi út sarkán felépült bérháztömbök² lakóinak hétköznapjaiba enged betekintést, a könyv alapjául szolgáló tanulmány az alkohol az egyes családok költségvetésében betöltött szerepét vizsgálta. Bár Ambrus Péter *A Dzsumbuj* és Kecskés Éva *Dzsumbujisták* című szociográfiája a IX. kerületi szegénytelep lakóinak mindennapjairól tudósít, eredményeikre – a hasonló szociokulturális háttér okán – Józsefvárossal kapcsolatos kutatásomban visszatérően hivatkozom.

Saját tanulmányomban – az ismertetett vitákra és kérdésfelvetésekre is figyelemmel – a fővárosi roma szegény családok jövedelemszerzési és gazdálkodási viszonyait igyekszem feltérképezni. Messing Vera tézisét követve magam is azt feltételezem, hogy a vizsgált családok megélhetési stratégiáit etnikus tulajdonságok helyett a kapcsolathálózat sajátosságai alakítják.

A kutatás módszerei

A kutatás során elsősorban a „puhább“, megértő módszerekre támaszkodtam. A tanulmány „sorvezetőjét” jelentő tizenöt darab félig-strukturált interjút a részt vevő

² A ferencvárosi nyomortelepek megszüntetésére 1937-ben az Illatos úton, a Hős utcában, valamint a Bihari úton hoztak létre 28 négyzetméteres komfort nélküli lakásokból álló bérlakástömböket. Az eredeti szándék ellenére ezek az épületegyüttesek csupán a bennük élők kirekesztettségét konzerválták. Az Illatos út – Gubacsi út sarkán lévő Dzsumbuj néven elhíresült épületeket 2014-ben számolták fel. A Bihari úti bérkaszárnnyában jelenleg rehabilitációs kísérleti program zajlik, a Hős utca 15. apokaliptikus állapota pedig a híradások visszatérő témája.

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

megfigyelés eszközével egészítettem ki. Beszélgetőtársaim egy részét hétköznapi bevásárlásaik és munkakeresési próbálkozásaik alkalmával is követtem. A jövedelemszerzési és gazdálkodási szokásokra tematikusan rákérdező interjúk verbális információit a megfigyelések során keletkezett terepnaplóm tanulságaival hasonlítottam össze.

Az interjúk és a részt vevő megfigyelés során szerzett információkat a rendszer-váltás előtti, illetve az azt követő szociológiai és szociográfiai tapasztalatokkal igyekeztem összevetni. A feltárt jelenségek egy részének értelmezéshez a nemzetközi szakirodalom nagyvárosi szegregátumokkal foglalkozó kutatásait hívtam segítségül.

Az interjúk és egyéb források feldolgozása során az esetszintű megértésre törekedtem. Az egyes háztartások és rokonsági rendszerek működési logikájából általánosítható következtetéseket próbáltam levonni. A helyi megélhetési, életszervezési stratégiák sajátosságait az egyes interjúalanyok életútját vizsgálva térképeztem fel.

Kutatásom elsősorban Budapest VIII. kerületének Magdolna negyedére fókuszál. Ám az ott élő kiterjedt nagycsaládok kapcsolathálózatát követve a vizsgálat a Népszínház negyed, Orczy negyed és Corvin negyed városrészeit, valamint a velük szomszédos IX. kerület Középső-Ferencvárosnak nevezett kerületrészének Viola utca – Mester utca – Haller utca és Üllői út által határolt területeit érintette. A szomszédos kerületrészek egy kutatásban történő megfigyelését részben az ott élő szegénycsaládok hasonló társadalmi és szociokulturális helyzete, részben a környékbeli nagycsaládok közötti szoros kapcsolattartás indokolta.

A kutatás anyagai az adott kerületrészekben élő 21 és 55 év közötti személyek (tíz fő), valamint a velük kapcsolatba kerülő intézmények dolgozói (két fő) és az általuk látogatott kisboltok munkatársai (három fő) voltak. Interjúalanyaim kiválasztása során a hólabda módszert használtam: Mivel a kérdezettek jellemezően saját ismeretségi körükből ajánlottak további beszélgetőpartnereket, így a megszólalók egy része egymással rokonsági-szomszédos viszonyban áll. A nemi szerepek feltételezett különbözősége okán interjúalanyaim kiválasztásakor a női-férfi arányok kiegyenlítetttségére törekedtem.

A hipotézisként megfogalmazott csoportszintű izolálódást és a hatásukra létrejövő megélhetési stratégiák sajátosságait – a fentieknek megfelelően – kétféle kontrollcsoporttal tervezem igazolni. A leromlott állapotú önkormányzati bérlakásokban élők jövedelemszerzési és gazdálkodási szokásait az őket kiszolgáló kisboltok³ dolgozói, valamint a családokat segítő szociális munkások⁴ is megerősítették.

³ A Diószeghy Sámuel utcában elhelyezkedő két üzlet kiválasztását az önkormányzati bérlakástömbök lakóiból álló törzsközönségük indokolta.

⁴ A meginterjúvott szociális munkások egyike a Ferencvárosi Tanoda, másikuk az egykori Józsefvárosi Roma Szolgálat szakembere volt.

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

A kutatás alanyai

A kutatás eredményeinek ismertetése előtt szeretném röviden összefoglalni, hogy interjúalanyaimat milyen szempontok alapján tekintetem „romának”, illetve „szegénynek”. A szakirodalom sokrétű cigányság fogalmának („rasszjegyek”, nyelvi és kulturális sajátosságok, identitás, közösséghez tartozás érzése stb.) „dekonstrukciója” és alkalmazása a vizsgálódás alanyaira meghaladja e dolgozat kereteit. Munka-definícióként azt a megközelítést fogadtam el, hogy a külső megítélés szerint a „nyócker sűrűjének” tekintett Magdolna-negyed szegregátumszerű bérház- és utca-csoportjai eleve „cigány lakóövezeteknek” számítanak. A másik oldalról pedig az itt élők – olykor kényszeredetten elfogadva a rájuk vonatkozó stigmát, máskor büszkén vállalva etnikai hovatartozásukat – szintén cigánynak, romának vallották magukat. Ennyiben kijelenthető, hogy beszélgetőpartnereim pusztán annál a ténynél fogva, hogy mindannyian a Magdolna-negyed nyomorházainak lakói, a többségi társadalom számára egységesen romának minősülnek.

A szegénység bevett szociológiai fogalmai a háztartási jövedelmeket sorba rendezve húznak meg „szegénységi küszöböket”, és azt tekintik szegénynek, aki olyan háztartásban él, amelyben a fogyasztási egységekre kalkulált ekvivalens jövedelem kisebb, mint a választott szegénységi küszöbérték. Ebben az értelemben a vizsgálódás nem terjedt ki a háztartások összetételének precíz leírására, szintén nem tárgya az egyes háztartásokban élő személyek jövedelmének mérésére, illetve ezek családi jövedelemszerkezetben való elhelyezése sem. Ugyancsak nem terjedt ki a vizsgálat annak a szisztematikus feltárására, hogy az azonos lakásban élők mennyire tekinthetők egy háztartásnak, mire és mekkora összegben költenek a „közös kasszából”, milyen mértékben rendelkeznek „saját” keresményeik felett.

E vizsgálati szempontok elhagyása nem csupán egyszemélyes kutatási eszközeim korlátozottságával indokolható, hanem a feltárt életkörülmények sajátosságaival is. A jövedelemvizsgálatok ugyanis olyan preconcepciókkal élnek, amelyek a Magdolna-negyedre nem, vagy csupán nehezen lennének alkalmazhatóak: a háztartások összetételét és jövedelmét annyira stabilnak szokták vélelmezni, hogy az abból kalkulált éves átlagokat tekintik irányadónak a struktúrákban való elhelyezésnél. Ezen „stabilitások” a Magdolna-negyed fentiekben meghatározott lakóira lényegében értelmezhetetlenek.

A vizsgált háztartások azonban két indirekt tényező alapján mégis szegénynek nevezhetőek. Bár interjúalanyaim többsége összecszerűen nem határozta meg bevételeit, mindannyian arra utaltak, hogy forrásaikat döntően szociális transzferek és alkalmi munkák – ide sorolva az „alkalmi vállalkozásokat” is – biztosítják. Az ezekből megbecsülhető jövedelmek igen alacsonyak, ugyanakkor a háztartások mérete jellemzően nagy, az egy lakásban lakók létszáma magas, sokan közülük nem rendelkeznek saját keresettel. Minden jel szerint magas tehát az az „osztó”, amivel az eleve

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

alacsony háztartási jövedelmek alapján a fogyasztási egységre kalkulált jövedelmet kellene számolni⁵.

A feltárt körülmények alapján becsülhető háztartási összetételt és jövedelem-szerkezetet figyelembe véve nemcsak az állapítható meg, hogy a Magdolna-negyed vizsgált családjai jellemzően „szegények”, hanem az is, hogy jelentős arányban „nagyon szegények”, „nyomorban élők”. Ezt a szegénységet és nyomort tovább súlyosbítja az a tény is, hogy az éves átlagban igen alacsony jövedelmeknek jelentős az ingadozása, kiszámíthatatlansága – ennek okait a dolgozat további fejezeteiben részletesen ismertetem.

A hagyományos tevékenységek kiszorulása

Miközben a roma közösség megélhetési lehetőségei mindig az adott időszak társadalmi-gazdasági munkamegosztásához igazodtak (Havas 1989), mára – különösen nagyvárosi körülmények között – a tradicionális tevékenységek háttérbe szorultak. Bár a hagyományos foglalkozások korábban is olyan területeket fedtek le, amelyeket a többségi társadalom tagjai nem szívesen láttak el, e munkakörök idővel feleslegessé váltak. Noha az egyes cigány csoportok megélhetési formái különbözőek voltak, az eltéréseket a szegénység idővel felülírta. A zenének vagy a kézművességnek ma is lehet identitásképző szerepe, ám ezeket többnyire kiegészítésként űzik kenyérkereső elfoglaltságaik mellett.

Szociális munkás interjúalanyaim beszámolóí szerint a kerületben élő roma szegénycsoportokra jellemző „seftelés kultúra” ugyan a rendszerváltás utáni időkben valamelyest megélenkült, ám a kilencvenes évek második felében betörő kínai tömegáru ebben a viszonylatban is komoly konkurenciát jelent. A Józsefvárosi piacon zajló kereskedelemben – illetve annak környezetében történő utcai árusításban – ugyan roma családok is érdekeltek, számuk és tevékenységük az ázsiai kereskedőkhez képest egyre inkább periférikus (Csányi – Szeitl 2010).

Hasonló sorsra jutott a fővárosba költözők munkás identitása is. Legfeljebb egy generáció élvezhette az elmúlt rendszer legnagyobb integrációs programját, a garantált munkát. A munkás életforma által felkínált társadalmi pozíciót napjainkban kevesek élvezhetik. Bár a fővárosba induló munkásbrigádok korábban is rokonsági alapon szerveződtek, az állami munkahelyeken heterogén összetételű közösségekben dolgozhattak.

A családi-rokonsági alapon szerveződő tevékenységeknek a fizikai munka továbbra is fontos részét képezi, azonban a legtöbben csupán a jövedelemszerzési

⁵ Fontos megjegyezni, hogy nem annyira a gyermekek száma növeli meg az osztót, hanem az ellehetlenülésük, jövedelem-nélküliségük miatt időlegesen vagy tartósan befogadott felnőttek jelenléte.

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

lehetőségek rugalmas kombinációjával tudnak kiszámítható bevételre szert tenni (Kotics 2012, Messing – Molnár 2010⁶). A fővárosban élő roma szegénycsaládok esetében a stabil munkahelyet sokrétű féllegális tevékenységek váltotta fel.

A közzélekedés által etnikus eredetűnek tekintett foglalatosságok – a lomizástól a vasazásig – a kirekesztettség melléktermékei. Noha ezek egy része komoly szakértelmet és kiterjedt kapcsolatrendszert igényel, tökehiány és megfelelő iskolázottság nélkül kevesen képesek csupán egyetlen feladatkörre koncentrálni. Bár a változatos megélhetési formákat olykor maguk az érintettek is „cigányosnak” nevezik, feltehető, hogy az etnikus meghatározással csupán kényszereiket teszik felvállalhatóvá (Szuhay 1999).

Jövedelemszerzési stratégiák

A vizsgált kerületrészekben élő szegénycsaládok jövedelemszerzési szempontból két meghatározó csoportba sorolhatóak: az állandó munkahellyel rendelkező szerencsés kevesek mellett a többség alkalmi munkákból, illetve különféle vállalkozási tevékenységekből igyekszik bevételre szert tenni.

A jóléti transzferjövödelmek ugyan fontos kiegészítő forrást jelenthetnek, ám az ezekre alapozott megélhetés csupán a városi legendák világában létezik. Ahhoz, hogy egy család kizárólag szociális juttatásokra támaszkodva tudjon elégséges bevételt generálni, visszaélések bonyolult összehangolására lenne szükség (Messing – Molnár 2010).

A transzferjövödelmek maximalizálásának legextrémebb példáival megfigyelésem során csak elvétve találkoztam. Ám a segélyek és támogatások „kreatív felhasználását” ezekben az esetekben is az érintett családok férfi tagjainak alkalmi fizikai munkája kísérte. A rokonságon kívüli személy nyugdíjáért, illetve ápolási díjának megosztásáért való befogadása a fővárosban is előfordul. Az idős emberek ellátása azonban olyan életviteli kompromisszumot jelent, amelyet csak a szélsőséges nyomorban élők vállalnak.

„Az ágyon alszunk a kicsivel, az öt nagyobb meg a szivacson és a kanapén. Feri bácsi megvan a fürdő feletti galérián. Itt lakott a házban, de a lakásmaffia elvette mindenét. Mi ápoljuk, etetjük, ruházzuk. Nem zavar sokat, napközben eljárkal a környéken.” (Nő, 26)

⁶ Messing Vera és Molnár Emília megfigyelései elsősorban Kazincbarcika és Komló városának szegény családjaira vonatkoznak, ám eredményeik más nagyvárosok hasonló társadalmi helyzetű lakóira is általánosíthatóak.

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

Az alkalmi munkából élők széles rétege álláskeresői stratégia szempontjából további két csoportra bontható. A személytelenül, „utcáról beesve” jelentkezők elsősorban a fővárosi vendéglátóipar munkaerőhiányát kihasználva jutnak könnyű fizikai munkához. A nehéz fizikai munkát végzők jellemzően rokonsági-szomszédügyi ismeretségeiken keresztül találnak megbízóra.

A fentieknek megfelelően az alkalmi munka világának is szigorú hierarchiája alakult ki (Messing – Molnár 2010). A rokonsági-szomszédügyi alapon szerveződő munkásbrigádok státuszviszonyai az egyes szereplők közösségen belüli megítélésére is hatással vannak. A bejáratott kapcsolatrendszer nélkül dolgozók általában kiszolgáltatottabb helyzetből indulnak, mint a folyamatos alkalmi munkával bírók.

„Bejelentett munkám nincsen, de a téli időszak kivételével a nagybátyám vállalkozásában mindig megvan a helyem. Tudja, hogy számíthat rám, így van, amikor két építkezésén dolgozom felváltva. A bátyám már amolyan kisleányok és gyakran apu is besegít.” (Férfi 21)

A jellemzően feketén dolgozó munkavállalók számára a legnagyobb rizikót a késedelmes munkabérfizetés, illetve az adott vállalkozó rosszhiszemű magatartása jelenti (Kotics 2012). Az egyéni alkuk és szóbeli megállapodások világában a kockázatok mérséklését kizárólag a családi-rokonsági szálakon szerveződő lehetőségek biztosítják. Szintén komoly előnyt jelent, ha az adott munkavállaló azonos vállalkozó vagy brigádvezető keze alatt dolgozik (Messing – Molnár 2010).

Az egymást váltó alkalmi munkák a bejelentett munkaviszonyhoz képest további kényszereket eredményeznek. Interjúalanyaim egy része még visszatérő alkalmazás esetén is csupán akkor számíthat folyamatos megkeresésekre, ha munkáltatóinak sosem mond nemet. Ennek megfelelően nem ritka a megszakítás nélkül, több műszakban végzett nehéz fizikai munka. Külföldi foglalkoztatás esetén pedig a két-három hétig tartó, napi tíz-tizennégy órás munkaidő tekinthető általánosnak.

Az építőipari gyakorlattal rendelkező budapestiek közül egyre többen próbálnak szerencsét külföldön. A családtól távol töltött több hetes munkaciklusok ellenére számos interjúalanyom Ausztriában és Németországban tett kísérletet az érvényesülésre.

„Apuval Németországban nagyon jól jártunk. Ablakokat cseréltünk és több helyen a munka utáni javításért, takarításért borraivalót kaptunk. Egyszer egy idős asszony búcsúzóul száz eurót nyomott a kezünkbe. Apu annyira lelkes lett, hogy attól fogva boldog-boldogtalannak reggelre köszönt. Esténként úgy kellett rászólni, hogy elég lesz csak biccenteni.” (Férfi, 31)

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

Bár a külföldi munkavállalással realizálható magasabb jövedelem sokak számára vonzó, a hely- és nyelvismeret szintén kockázatokat rejt. Az alkalmi munkavállalók gyenge érdekérvényesítő képességével a toborzók gyakran visszaélnék.

„Legutóbb Stuttgartban nagyon átverték. Voltam már kint korábban is, de most egyedül mentem. A vállalkozó nyolc eurós órabért, szállást, kaját és cigit ígért. Amire kiértünk az órabér négy euróra csökken. Ha anyu nem utal Western Unionon, még mindig ott alszom a pályaudvaron.” (Férfi, 23)

A könnyű fizikai munkát végzők esetében a bejáratott kapcsolatrendszer részben az eltérő fizetési feltételek, részben az alacsonyabb jövedelem miatt nem szükséges. A fővárosi vendéglátás legszerényebb presztízsű állásaiban dolgozók sűrűn váltanak munkahelyet. Mivel a vendéglátóipar takarító és kisegítő munkáit jellemzően órabérben fizetik, így sem a munkáltató, sem a munkavállaló számára nem jelent megrázkódtatást a magasabb fluktuáció.

„Valamilyen lehetőséget a gyerekek mellett is találok. Egyszer a barátnőim szólnak, máskor bemegyek egy hotelbe vagy étterembe. Egyszerűen megkérdezem, hogy nem keresnek-e éppen valakit. Közben meg figyelem az ismerősöknél, hogy ki keres többet. Ha üresedés van, már másnap oda megyek.” (Nő, 22)

Az állandó jellegű alkalmi munkával rendelkező szak- és betanított munkások, illetve a közülük kiemelkedő brigádvezetők, „kisfőnökök” mellett a vállalkozási tevékenységet folytató családok jelentik a főváros szegregátumszerű világának közép és felső rétegét.

Az építőipari beruházások alvállalkozói mellett számos család az üzleti tevékenység kevésbé tőkeigényes formáit választja. A kereskedelmi ügyletek általában a gyors megtérülésre fókuszálnak, így az adásvétel tárgya széles palettán mozog. Amikor egy adott termékcsoporthoz csökkenő kereslet mutatkozik, a kereskedők szinte azonnal profilt váltanak (Messing – Molnár 2010, Csányi – Szeitl 2010, Kovács – Lőke – Bacsó 2010).

„Bátyya (nagybácsi) mindennel foglalkozik, amit el tudsz képzelni. Lakásokat újít fel, aszfaltozik. Amikor pénze van, akkor egy-két kocsit is behoz és itthon adja tovább. Az ismeretségi körben pénzt is kiad kamatra.” (Férfi, 23)

A szakmát tanuló fiatalok egy része ugyan nem tud a képzettségének megfelelően elhelyezkedni, ám megszerzett készségeiket szabadidejükben kamatoztatják. A környezetük bezártságára, illetve krónikus pénzhiányára vállalkozásokat építe-

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

nek. A szépségápolási szolgáltatások széles palettáját kínálók lakásukon, valamint kuncsaftjaik otthonában végzik tevékenységüket.

„A lányom az unokatestvéreivel szépségápolással foglalkozik. Eleinte a saját örömeikre csinálták, mára egészen sokan járnak hozzájuk. Az üzlet ismeret-ségi alapon szerveződik, szinte kizárólag roma ügyfeleik vannak.” (Férfi, 55)

A kiterjedt családi kapcsolatok üzleti életben történő mobilizálása információ-szerzési, munkaszervezési, adó- és járulékoptimalizálási, valamint bizalmi szem-pontból is lényegesek. A rokoni viszonyok azonban nem írják felül a szakértelmet. Ha valaki megbízhatatlanná válik, nem csak az üzleti lehetőségektől esik el, de csalá-don belüli megbecsültsége is csorbát szenved.

A fogyasztási szerkezet sajátosságai

Az órabérben, illetve hetibérben szerzett jövedelmek hatással vannak a fővárosi sze-génycsaládok fogyasztási szerkezetére. Az érdemi megtakarítások hiánya, a nehezen kalkulálható jövedelmek a beosztó életmód útját állják. A gazdaságosabb heti-havi nagybevásárlás helyett az éppen keletkező bevételek csupán az aktuális szükségle-tek kielégítésére alkalmasak. A töredezett fogyasztási szerkezetről a környező kis-boltok dolgozói is beszámoltak:

„Itt olyan, hogy nagybevásárlás nincsen. Folyamatosan vásárolnak, napjában többször, de csak egy-két tételt. Van, hogy meg is kérdezem, hogy abból az egy krumpliból vagy egy tojásból mit főztök.” (Bolti eladó, Diószeghy Sámuel utca)

Ugyan a helyi kisboltoknál a hipermarketek kedvezőbb árakat biztosítanak, ám a legszegényebbek mozgása csupán néhány utcára, kerületrészsre korlátozódik. Mivel a helyiek túlnyomó többségének családon kívüli szociális kapcsolatai meglehetősen szűk körűek (szomszédok, utcabeliek), így – főleg az asszonyok – szinte folyamato-san egymás lakóhelyei között mozognak. Tekintve, hogy a munkával rendelkezők a kerület általuk ismert részein kívül célirányosan közlekednek, vásárlásaikat a kör-nyező kisboltokban intézik.

„Itt főleg alapvető élelmiszerek, tisztálkodószerek, édesség, meg alkohol van. Hozzánk a szomszédos bérházak lakói járnak, ismerünk mindenkit személye-sen. Az új építésű lakásokból csak elvétve. Gondolom, azok jobban kimozdul-nak, meg másra van igényük.” (Bolti eladó, Diószeghy Sámuel utca)

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

A gyenge kapcsolatok krónikus hiánya a külső világgal szembeni bizalmatlansághoz, a családi-rokonsági kapcsolatok felértékelődéséhez vezet. A legszűkebb környezettel való kényszerű gazdasági közösség fenntartása egyfajta sajátos nem piaci magatartást eredményez (Putnam 2015). A rokonsági-szomszédsági rendszerekből szőtt biztonsági háló az információk és anyagi javak kölcsönös megosztását feltételezi. Az értékarányos megtérülés helyett a viszonyosság alapuló „bizalomkredit” kerül előtérbe.

„Amikor legutóbb kerestem kilencszázezret, akkor hazaadtam anyunak háromszázat, mert ő főz mindannyiunkra. Vettem egy arany láncot, meg egy telefont. Ha megszorulok, ezeket könnyen pénzzé teszem. A maradékból meg adtam a testvéreimnek, barátaimnak. Az ilyesmit pontosan nem tartom számon, mert tudom, hogy rájuk munkában, pénzben mindig számíthatok.” (Férfi, 21)

A családok kiegyensúlyozott gazdálkodását szintén megnehezíti a „gazdasági menekültek” visszatérő jelenléte. A nagycsaládi struktúrában az éppen élelem nélkül maradt részcsaládok tagjai gyakran rokonaikhoz fordulnak. Érdemi megtagarítások hiányában a megszorult családtagok megsegítése jórészt természetben történik. A nagycsaládi létforma tehát egyfelől védelmet biztosít a hosszan tartó nélkülözéssel szemben, másfelől viszont ellehetetleníti a részcsaládok tartalékképzését (Fleck – Orsós – Virág 1999, Durst 2006).

„Ha valaki bejön hozzánk, olyan nincs, hogy étellel-itallal ne kínálnám. Sőt, azt is rögtön látom, hogy ki az, akinek nem jut étel otthon. Azok szégyellik jobban, úgy kell biztatni őket, hogy egyenek valamit. Ha mi szorulunk rá, tőlünk sem tagadják meg.” (Nő, 49)

Hétköznapi és ünnepi kiadások

A hétköznapi otthoni főételkészítése a közösen elfogyasztott, általában szegényes vacsora. A vacsora a család életében és időbeosztásában fontos szerepet játszik. A közös étkezés viszonylag késői időpontja hatással van az iskolás-, és óvodáskorú gyermekek mindennapjaira. Késéseik, hiányzásaik sok esetben kapcsolatban állnak az esti tevékenységek kitolódásával. A családok legfontosabb bevételeit jelentő nehéz fizikai munkát végző férfiak bérükhöz napi, illetve heti bontásban jutnak hozzá. Így nélkülük a vacsora elkészítéséhez szükséges alapanyagok beszerzése is nehézkes.

„Ha tehetem, félreteszek egy kis pénz, de most sincs több mint negyvenezer forint. A vásárlásokat abból intézem, amit ketten megkeresünk. Amikor dolgozom, akkor az aznapiból, máskor a férjem béréből.” (Nő, 22)

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

A gyermekek szükségleteinek egy részéről a közétkeztetés gondoskodik. Otthoni étrendjük túlnyomórészt kenyérből és egyszerűbb alapanyagokból (liszt- és zsírfélékből, krumpliból) készült ételekből áll. Hús legtöbbször csak a vasárnapi ebéd alkalmával kerül az asztalra, amolyan húspótlóként gyakoriak a tojásos ételek. Zöldséghez, gyümölcsökhöz, sajthoz, joghurthoz és egyéb minőségi tejtermékekhez sokan csupán az óvodában, illetve az iskolában jutnak.

A vasárnapi ebéd általában húslevest és valamilyen rántott vagy sült húst jelent, némi savanyúsággal. Előfordulnak még különböző pörkölt-, illetve spagettivariációk. Az univerzális ünnepi étel – amely akár karácsonykor, akár a születésnapok alkalmával főételnek számít – a töltött káposzta. Édességként általában kókuszgolyót és különböző piskótákat készítenek. A legszegényebb családoknál a gyermekzsúrok alkalmával a torta jelenti a születésnap ajándékot.

A családok többségének hétköznapi gazdálkodása a szegénylét keretei között racionálisnak tekinthető. A presztízsberuházások javarészt a vállalkozási tevékenységet folytatók esetén, a fontosabb üzleti sikereket követően jelennek meg (Balázs 2015). A jövedelmi viszonyaikhoz képest fényűzőnek tekinthető kiadások leginkább a gyermekek vágyainak kielégítését szolgálják. A szülők szégyenérzetük kompenzálása gyanánt egy-egy születésnap vagy más ünnep alkalmával néha erejükön felül költenek.

Kívülről szemlélve ugyan indokolatlan kiadásnak tűnhet, ám a mindennapok kilátástalanságában fontos szelepfunkciót töltenek be a nagycsaládi multságok. A különböző ünnepek és évfordulók alkalmával az általános nélkülözést a rokonsággal közös bulik oldják fel (Ambrus 2000, Kecskés 2005). A társadalmon kívüli szegénységben élők, ha néhanapján módjuk adódik rá, egyfajta elkeseredett dühvel vetik bele magukat a szórakozásba. Ilyen alkalmakkor egy-egy „kiscsalád” (nukleáris család) anyagi lehetőségeihez mérten járul hozzá az esemény költségeihez.

„Amikor nincsen pénzünk, a férjem a multságra kölcsönkér. Meghívnák a testvérei, de nem akar a rokonság előtt szégyenbe maradni. Legalább ilyenkor jól érezzük magunkat, ha már másra amúgy sem jut soha.” (Nő, 22)

A szegénycsaládokra jellemző időszakos „túlfogyasztás” jelenségét szociális munkás interjúalanyom szintén a krónikus nélkülözéssel magyarázza. A hiánygazdálkodást megszakító jelentősebb bevételeiket az érintettek éppen ezért nem mindig racionálisan osztják be. A hétköznapi életben elfojtott szükségletek kielégítése néha látványos külsőségekben, a fogyasztói javak hajszolásában tör utat.

„Az itteni családok többsége úgy ahogy képes gondoskodni a legegyszerűbb szükségleteiről. Ez azonban nem jelent sem minőségi étkezést, sem minőségi ruházatkódást. Ezt kompenzálja a kifelé forduló nagyvonzás, az időleges dőzsölés, bulizás.” (Szociális munkás, 53)

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

Egyenlőtlenségek a háztartáson belül

Arra a kérdésre, hogy az azonos mértékben szegény háztartásban élők mennyire eltérő módon szegények, még a jelentős apparátusokat alkalmazó vizsgálatok is nehezen adnak választ. Ritka kivételtől eltekintve (pl. Bass László, Czibere Ibolya, Darvas Ágnes, Tausz Katalin munkássága) azt szokás feltételezni, hogy az azonos (stabil összetételű és jövedelmű) háztartásokban élők egyformán szegények (vagy nem szegények).

Kutatási területemen a háztartáson belüli egyenlőtlenségek három formája figyelhető meg. Általános jelenség, hogy az iskolába járó gyermekeknek a kortárs közösségek elvárásait és divatjait követő igyekezetét a szülők erejükön felül is igyekeznek kiszolgálni (lásd előző alfejezet). Másfelől pedig a befogadott idős, beteg vagy fogyatékos felnőttek helyhez kötöttségükkel a jövedelmekből kevésbé részesülnek, mint az aktív családtagok. Czibere Ibolya könyvében (Czibere 2012) a családon belüli jólét nemi alapú egyenlőtlenségeire hívja fel a figyelmet. Állításait interjúalanyaim is megerősítik: bár a napi pénzkezelési feladatok általában a nők felelősségi körébe tartoznak, az egyéni fogyasztások viszonylatában éppen részükről tapasztalható lemondás. Ahogyan a szabadidős tevékenységek terén, úgy az individuális fogyasztásokat illetően is a férfiak folytatnak szabadabb életvitelt.

„Én akkor veszek magamnak egy ruhát, ha gyerekeknek már megvan minden. Neki persze mindig jut cigarettára, italra, játékgépre. Ő oda megy, ahova akar, rám meg mindig rám szól, hogy ne csavarogjak.” (Nő, 26)

Ugyan fővárosi körülmények között az étkezési költségek a folyó bevételekből finanszírozhatóak, ám a férfiak ezen a területen is sajátos előnyöket élveznek. Gyakran a házasságkötéssel sem szűnik meg az anya és fia között fennálló kötelék. A férfiak számára sok esetben a családalapítás és az önálló lakhely fenntartása mellett is kiegészítő élelemforrást jelent az anyai háztartás.

„A férjem munka után mindig felmegy az anyához, ott eszik, cigizik, csak utána jön haza. Két utcára vagyunk egymástól, mégsem ide vezet az útja. Sokszor vita van belőle, amikor elvárja, hogy mindketten főzzünk.” (Nő, 23)

A gender alapú fogyasztási és hatalmi egyenlőtlenségeket valamelyest ellensúlyozza az öregek autoritása. Mivel idős kort a szegény, képzetlen világban többnyire a nők élnek meg, mindez számukra sajátos szereperősséget teremt. Különösen a távolabbi rokonokat is befogadó, több generációs együttélések esetén feltűnő a női háztartásfők kitüntetett pozíciója. Az egyes háztartásokban a mindenki által „mamának” tekintett idősebb nők szerepe gyakran kiterjed a közös költségek „bevasalására” és elköltésük felügyeletére, valamint a családon belüli a konfliktusok rendezésére.

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

Bár a Magdolna-negyed szegénységi „gender-profilja” valamelyest eltér a globális trendektől, mégsem állítható egyértelműen, hogy a női háztartásfők otthonai szegényebbek lennének, mint a férfi háztartásfőké. Ebben mindenképpen szerepet játszik, hogy a több generációs együttélésnek köszönhetően lényegében nem találkozzunk felnőtt férfi nélküli háztartásokkal.

Nemcsak a Magdolna-negyedben, hanem országosan is külön kutatást érdemelne annak a vizsgálata, hogy mennyiben a gazdasági instabilitás szükséges velejárója, illetve milyen mértékben a szegénység gazdasági kényszere a családi összetétel változókéony természete. Ebből a vonatkozó szakirodalom a partnerkapcsolatok törékenységét, megszakításait szokta kiemelni. Ugyanennyire fontos jelenség azonban, hogy a megszakított korábbi együttélések után a felnőttek nagyon gyorsan ismét összeállnak, illetve összeköltöznek más személyekkel. Mindez magyarázatul szolgálhat arra, hogy ritkán – és jellemzően csak átmeneti jelleggel – találkozhatunk fiatal, illetve középkorú női háztartásfővel bíró családokkal.

A szegénységben még a két rendszertelen, alkalmi jövedelem egymáshoz kapcsolása is nagyobb biztonságot teremt, mint az egyetlen, nehezen kiszámítható bevételforrásra alapozott megélhetés. A jelenség másik feltételezhető oka, hogy a szolgáltatások dominálta munkaerőpiacok annyiban „emancipálják” az együttéléseket, hogy a férfiak és nők alkalmi munkavállalási lehetőségei kiegyenlítődnek, sőt – amint arra a dolgozat korábbi fejezetei is rámutattak – számos esetben a nők javára billennek el.

A kiadáscsökkentés eszközei

A fővárosi roma szegénycsaládok kiadáscsökkentő gyakorlatai szintén nem etnikusan meghatározottak. A többgenerációs együttélés, a gyakori lakóhely-változtatás, illetve a lakhatási költségek és fogyasztási szokások visszafogása bármely szegénycsoport esetében hasonló eszközökkel történik.

A zsúfolt lakhatási viszonyok, a matrilocális lakóhelyválasztás, a rokonság tagjainak életszervezési együttműködése elsősorban a társadalmi kapcsolatok és a földrajzi mobilitás beszűkülésével magyarázható (Clark 2008, Putnam 2015, Young – Willmott 1999). A háztartások összeolvadása, a környékbeli rokonság gazdasági-házvezetési-gyermeknevelési együttműködése védelmet biztosít az egyes családok számára.

„Nálunk éhezés nem létezik. A férjemmel, a két sógorommal lakunk együtt anyósoméék házában (lakás). Mindhárom férfi dolgozik, anyósom is, én is eljárunk takarítani. A sógornóm nem él velünk, de ő is ad haza pénzt. Együtt főzünk, ha valaki nem keres, annak is jut a közösből.” (Nő, 22)

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

Mivel a családok jövedelmeinek túlnyomó többséget az élelmiszer-beszerzés, valamint a rezsiköltség emészti fel, sokan az utóbbin igyekeznek spórolni. Ennek megfelelően számos lakásban a tűzhely működtetése PB-gázpalack segítségével történik, valamint a téli időszakban a lakószobák egy részét nem fűtik, máshol mobil elektromos konvektor szolgáltat melegeget. Amikor a közüzemi tartozások miatt megszüntetik az ellátást, az áram visszakötése gyakran illegálisan történik (Ambrus 2000, Tábori 2009).

A pénzzavarba került, illetve a vállalkozási tevékenységhez szükséges tőke hiányával küzdő családok nem ritkán uzsorahitelhez folyamodnak (Messing – Molnár 2010, Kotics 2012). Az uzsorahitelezés azonban békésebben zajlik, mint azt a médiabeszámolók láttatják. Az illegális hitelnyújtással foglalkozók legtöbbször ugyanabban a környezetben élnek, mint az általuk hitelezettek. Tekintve, hogy az igénybe vevők sok esetben éppen gang- vagy utcaszomszédai, adósaik életvitelére, bevételforrásaikra közvetlen rálátással rendelkeznek.

„Nem tudom neki (az uzsorásnak) nem megadni, mert itt laknak a házban a rokonai. Azok látnak mindent, tudják, hogy a Feri (férj), hogy dolgozik. Ők is a kisboltba járnak vásárolni, ugyanott isznak, ahol az uram szokott a barátai-val.” (Nő, 28)

A hitelnyújtás kölcsönös bizalmon alapuló ügylet, ahol a fizikai fenyegetésnél a további kölcsön megtagadása súlyosabb fenyegetés. A legszegényebb családok ciklikus eladósodása általános, a helyiek csupán arra ügyelnek, hogy a törlesztést újabb uzsorahitel igénybe vétele nélkül tudják teljesíteni. Pánikot azok a helyzetek okoznak, amikor a korábbi hitel kiegyenlítése érdekében az eladósodott az általa lakott kerületrészekén kívülről jut újabb forráshoz. A közösségen kívüli hitelezőt ugyanis nem kötik a helyben érvényes szokások, így következmények nélkül vehet elégtételt az adóson.

Összefoglalás

A fővárosi roma szegénycsaládok jövedelemszerzési és gazdálkodási stratégiáit elsősorban a rendszerváltás után beszűkülő kapcsolathálózat határozza meg. Bár a megélhetési módok – olykor az érintettek részéről is – etnikus magyarízűt kapnak, a szegregátum-jelenségek a világ bármely részén hasonló életszervezési gyakorlattal párosultnak. A Magdolna-negyed szegény családjainak hétköznapi gazdálkodását nem valamely sajátos, etnikai gyökerű hagyományok, hanem kényszer szülte gazdasági szükségszerűségek, önvédelmi reflexek formálják.

A fővárosi roma szegénycsaládok esetében a rokonság az egyetlen stabil társadalmi struktúra. A rokonsági hálózatok töltik be a legfőbb életszervező és normaalkotó

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

szerepet. A szabadidős és a munkajellegű tevékenységek is a rokonsági rendszerbe szorultak vissza. A rokonsági-szomszédsági alapon szerveződő tevékenységek az intézményen kívüliség és a bizalomhiány termékei.

Józsefváros, illetve Ferencváros legszegényebb kerületrészeiben a hagyományos mesterségek alig fellelhetőek. A családok gazdálkodása változatos alkalmi munkák és sokrétű vállalkozási tevékenységek kombinációjából tevődik össze. A jóléti transzferjövedelmek a környékbeli családok számára fontos kiegészítő forrást jelenthetnek, ám a rájuk alapozott megélhetés csupán a városi legendák világában létezik.

Az alkalmi munkavállalókon belül két jellegzetes csoport különíthető el. A személytelenül, „utcáról beesve” jelentkezők elsősorban a fővárosi vendéglátóipar munkaerőhiányát kihasználva jutnak könnyű fizikai munkához. A nehéz fizikai munkát végzők jelentős része rokonsági-szomszédsági kötelékekbe szerveződik.

A fentieknek megfelelően az alkalmi munka világának is szigorú hierarchiája alakult ki. A rokonsági-szomszédsági alapon szerveződő munkásbrigádok státuszviszonyai az egyes szereplők közösségen belüli megítélésére is hatással vannak. A bejáratott kapcsolatrendszer nélkül dolgozók általában kiszolgáltatottabb helyzetből indulnak, mint a folyamatos alkalmi munkával bírók.

Az építőipari beruházásokat kiszolgáló vállalkozások mellett számos család az üzleti tevékenység kevésbé tőkeigényes formáit választja. A kereskedelmi ügyletek általában a gyors megtérülésre fókuszálnak, így az adásvétel tárgya az aktuális kereslethez igazodva széles palettán mozog.

A kiterjedt nagycsaládok életszervezési együttműködése a biztonsági háló funkcióját tölti be. A rájuk jellemző szolidaritás azonban ellehetetleníti az egyes részcsaládok tartalékképzését. A nehezen kalkulálható jövedelmek és a megtermelt javak közösségen belüli megosztása töredezett fogyasztásszerkezetet és visszatérő eladósodottságot eredményez.

A szegénycsaládokra jellemző időszakos „túlfogyasztás” jelenségét a krónikus nélkülözés magyarázza. A hiánygazdálkodást megszakító jelentősebb bevételek elköltése éppen ezért gyakran nélkülözi a racionalitást. A hétköznapokban elfojtott szükségletek kielégítése látványos külsőségekben, a fogyasztói javak hajszolásában tör utat.

A háztartáson belüli egyenlőtlenségek három formája figyelhető meg. Általános jelenség, hogy az iskolába járó gyermekeknek a kortárs közösségek elvárásait és divatjait követő igyekezetét a szülők erejükön felül is igyekeznek kiszolgálni. Másfelől pedig a befogadott idős, beteg vagy fogyatékos felnőttek helyhez kötöttségükkel a jövedelmekből kevésbé részesülnek, mint az aktív családtagok. A napi pénzkezelési feladatok általában a nők felelősségi körébe tartoznak, ám az egyéni fogyasztások vonatkozásában éppen részükről tapasztalható lemondás. Ahogyan a szabadidős tevékenységek terén, úgy az individuális fogyasztásokat illetően is a férfiak folytatnak szabadabb életvitelt.

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

Irodalom

- Ambrus Péter (2000): A Dzsumbuj. Lazi Kiadó, Budapest
- Balázs András (2015): A magán és közösségi lét terei és helyszínei, a tulajdon szerepe a társadalom periferiáján élő fővárosi roma közösségekben. In: Metszetek, 3: 3–13. http://metszetek.unideb.hu/files/metszetek%202015_3%20balazs%203-13_0.pdf (Utolsó letöltés: 2017.08.21)
- Durst Judit (2006): Kirekesztettség és gyermekvállalás – A romák termékenységeinek változása néhány „gettósodó” aprófaluban (1970–2004). Doktori értekezés. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/24/1/durst_judit.pdf (Utolsó letöltés: 2017.08.21.)
- Durst Judit (2002): „Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul” – Megélhetési stratégiák egy kisfalusi cigány közösségben. In: Esély, 4: 99–121.
- Czibere Ibolya (2012): Nők mélyszegénységben. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Clark, Kenneth B. (2008): Fekete gettó – A hatalom dilemmái. Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság, Budapest
- Csányi Zsanett – Szeitl Blanka (2010): Józsefvárosi piac. In: Sfk Endre (szerk.): Piac-hely, kgst-piac, emberpiac. ELTE TáTK, Budapest: 276–281.
- Hajnal László Endre (1999): Nagyvárosi cigányok az új gazdasági környezetben. In: Regio, 1: 84–102.
- Havas Gábor (1989): A cigány közösségek történeti típusairól. In: Kultúra és Közösség, 4: 3–20.
- Havas Gábor (1982): Foglalkozási stratégiák különböző cigány közösségekben. In: Andor Mihály (szerk.): Cigányvizsgálatok. Művelődéskutató Intézet, Budapest: 181–202.
- Fleck Gábor – Orsós János – Virág Tünde (1999): Élet a Bodza utcában. In: Kemény István (szerk.): A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaságban. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest: 80–140.
- Kecskés Éva (2005): Dzsumbujisták. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest
- Kotics József (2012): Tartósan munkanélküliek megélhetési stratégiái. Pro Cserehát Egyesület. <http://www.uni-miskolc.hu/~btkvat/doc/pub/kotics/amainapnak.pdf> (Utolsó letöltés: 2017.08.21.)
- Kovács Ernő – Lőke Zsuzsanna – Bacsi Zsuzsanna (2010): Lomizás a mai Magyarországon. In: Sfk Endre (szerk.): Piachely, kgst-piac, emberpiac. ELTE TáTK, Budapest: 291–319.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó, Budapest

DOKTORI MŰHELYEKBŐL

- Ladányi János (2005): Rehabilitáció budapesti módrá. In: Magyar Építőművészet, 6: 145–154.
- Messing Vera – Molnár Emília (2010): Szegény családok megélhetési stratégiái regionális és etnikai metszetekben. Az OTKA 67898 számú kutatásának kutatási zárójelentése. http://www.socio.mta.hu/dynamic/otka_zarojelentes.pdf (Utolsó letöltés: 2017.08.21.)
- Messing Vera – Molnár Emília (2011): Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. In: Esély, 1: 53–80. http://esely.org/kiadvanyok/2011_1/03messingmolnar.indd.pdf (Utolsó letöltés: 2017.08.21.)
- Messing Vera (2006): Lyukakból szőtt háló: Háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében. In: Szociológiai Szemle, 2: 37–54. <http://www.szociologia.hu/dynamic/0602messing.pdf> (Utolsó letöltés: 2017.08.21.)
- Putnam, Robert D. (2015): Our Kids: The American Dream in Crisis. Simon & Schuster, New York
- Stewart, Michael Sinclair (1994): Daltestvérek. MTA Szociológiai Intézet, Budapest
- Szuhay Péter (1999): A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Medicina Kiadó, Budapest
- Tábori Zoltán (2009): Magdolna negyed. Osiris Kiadó, Budapest
- Virág Tünde (2010): Kirekesztve – Falusi gettók az ország peremén, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Young, Michael – Willmott, Peter (1999): Család és rokonság Kelet-Londonban. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Zolnay János (2012): Tartós munkapiaci kirekesztés, szegénység és társadalompolitikai válaszok. Pro Cserehát Egyesület, kézirat